

CEMİL KOÇAK • İkinci Parti

İletişim Yayınları 1470 • Araştırma-İnceleme Dizisi 245
ISBN-13: 978-975-05-0759-5 • ISBN-13: 978-975-05-0758-8 (Tk. No.)
© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI “Dörtler”, Celal Bayar, Fuad Köprülü,
Adnan Menderes ve Refik Koraltan
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Siyami Kuzu
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL KOÇAK

İkinci Parti

Türkiye'de İki Partili
Siyâsî Sistemin
Kuruluş Yılları
(1945-1950)

CİLT 1

i l e t i ŝ i m

CEMİL KOÇAK, 1956'da İzmir'de doğdu. Orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra, 1978'de SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. SBF'de yüksek lisans ve doktora eğitimine devâm etti (1978-1980). Âfet Inan Tarih Araştırmaları Ödülü'nü kazanan (1990) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* yazarın doktora tezidir (1985). Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi doktorasından sonra, 1991 yılında Siyasal ve Sosyal Bilimler doçenti oldu. *Abdülhamid'in Mirası* (1990) ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazanan (1991) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* (1991) adlı araştırmaları yayımlandı. Makaleleri ve kitap tanıtım yazıları, başta *Tarih ve Toplum* ve *Toplumsal Tarih* olmak üzere, çeşitli dergilerde yayımlandı. Samet Agaoglu'nun *Siyâsi Günlük; Demokrat Parti'nin Kuruluşu* adını taşıyan günlüğünü (1992) ve Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* adlı anılarını (1995) yayına hazırladı. Sabancı Üniversitesi tarafından 1998 yılında yayımlanan *Birinci Meclis* adlı kitabın da editörlüğünü yaptı. 2003 yılında İletişim Yayınları tarafından *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)* adlı kitabı yayımlandı. *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* kitabı da yine aynı yayınevinden 2005 yılında çıktı. Bunu *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabı (2006) izledi. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* (2009) başlıklı kitabında çeşitli yazılarını bir araya topladı. 1984-1999 yılları arasında TÜBİTAK'ta çalışan ve 2007'de profesör olan yazar, halen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak, yakın dönem siyâsi tarihimize ilgili araştırmalarını sürdürmektedir.

*elimden tutup,
beni gökkuşağının altından geçiren
küçük kız
Bircan'a...*

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ..... 13

GİRİŞ..... 41

BİRİNCİ BÖLÜM

K I Ş 45

1. TÜRKİYE'NİN PARADOKSU 45

Japonya ile ilişkilerin kesilmesi 52

2. "TEK-PARTİLİ MİLLÎ ŞEFLİK REJİMİ" 57

1924 Anayasası'nın Türkçeleştirilmesi:

Şeflik geleneğine uygun onay makâmı TBMM 58

Bir bakanlıkta şeflik geleneğine uygun

"nöbet değişimi" 60

Bir devletçilik tartışması:

Şirketi Hayriye'nin devletleştirilmesi 62

3. TÜRKİYE'NİN MÜTTEFİKLERE

YAKINLAŞMA ÇABALARI 72

Yalta Konferansı 72

Türk-Amerikan Askerî Yardım Antlaşması 82

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilânı 103

B A H A R	111
1. TÜRK-SOVYET SATRANCINDA İLK HAMLE: TÜRK-SOVYET DOSTLUK VE SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI'NIN FESHİ.....	111
2. <i>VATAN, TAN VE TASVİRİ EFKÂR</i> GAZETELERİNİN YAYININA İZİN VERİLMESİ.....	137
3. CHP İÇİNDE BİR TARTIŞMA: MUHİTTİN BAHA PARS'IN TBMM VE CHP MECLİS GRUBU GÖRÜŞMELERİNİN BASINA VE KAMUOYUNA SERBESTÇE SUNULABİLMESİNE İMKÂN SAĞLANMASINA YÖNELİK ÖNERİSİ VE SİYÂSÎ YANKILARI.....	144
4. ANKARA'NIN SATRANÇ HAMLESİ: TÜRK-SOVYET GÖRÜŞMELERİ İÇİN ÇAĞRI.....	156
5. SAN FRANCISCO KONFERANSI.....	163
6. TÜRK-SOVYET UZLAŞMASI (MI?).....	165
7. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KÂNUNU (I).....	171
Kısa Bir Târihçe.....	171
Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu tasarısı.....	182
Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu tasarısı hakkında TBMM'de yapılan görüşmeler ve tartışmalar (I).....	206
8. İSMET İNÖNÜ'NÜN 19 MAYIS KONUŞMASI: DEMOKRASİ MÜJDESİ (Mİ?).....	228
9. 1945 YILI BÜTÇE YASA TASARISI HAKKINDA TBMM'DE YAPILAN GÖRÜŞMELER VE TARTIŞMALAR.....	234
10. HÜKÜMETTE VE CHP YÖNETİMİNDE SİYÂSÎ DEĞİŞİKLİKLER VE YENİ ATAMALAR.....	250

Y A Z	253
1. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KÂNUNU (II)	253
Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu tasarısı hakkında TBMM’de yapılan görüşmeler ve tartışmalar (II).....	253
Toprak reformu girişimi ve bu dönemde yapılmış bazı değerlendirmeler.....	275
Kısa bir değerlendirme.....	284
2. “İKİNCİ PARTİ”	296
3. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI	311
4. “DÖRTLÜ TAKRİR”	313
5. TÜRK-SOYVET SATRANCINDA MOSKOVA’NIN HAMLESİ: SARPER-MOLOTOV GÖRÜŞMESİ VE SOYVET TALEPLERİ: ŞAH (VE MAT MI?)	330
Bir tartışma.....	335
6. TÜRK-SOYVET SATRANCINDA ANKARA’NIN KARŞI HAMLESİ: SOYVET TALEPLERİNİN REDDİ	342
7. İKİ DERECELİ “SERBEST” SEÇİM (I)	352
8. “DÖRTLÜ TAKRİR”İN REDDİ	404
9. CELÂL BAYAR’IN MATBUAT KÂNUNU’NUN 50. MADDESİ İLE YASANIN YAYIN ORGANI ÇIKARMAK İÇİN İZİN ALINMASI ZORUNLULUĞUNU GETİREN HÜKMÜNÜN DEĞİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİSİ	409
10. İKİ DERECELİ “SERBEST” SEÇİM (II)	417
11. POTSDAM KONFERANSI ÖNCESİNDE TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİNDE KRİZ	434
12. ORMAN KÂNUNU’NDA DEĞİŞİKLİK: ORMANLARIN DEVLETLEŞTİRİLMESİ	503

13. "İKİNCİ PARTİ" (Mİ?): MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ'NİN KURULUŞU İÇİN RESMÎ BAŞVURU	516
14. POTSDAM KONFERANSI	542
15. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ANAYASASI'NIN ONAYLANMASI VE SİYÂSÎ YANKILARI	585

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

G Ü Z / K İ Ş	595
1. POTSDAM KONFERANSI SONRASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE KRİZ	595
2. CHP'DE MUHALEFETİN TASFİYESİ (I)	641
3. MKP'NİN RESMÎ KURULUŞU VE PROGRAM VE NİZAMNÂMESİ	674
MKP'nin programı	680
MKP'nin nizamnâmesi	682
MKP'nin örgütlenmesi ve faaliyetleri	684
MKP hakkında kısa bir değerlendirme	689
4. CHP'DE MUHALEFETİN TASFİYESİ (II)	690
5. POTSDAM KONFERANSI SONRASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE, ABD VE İNGİLTERE: BOĞAZLAR SORUNU	718
6. İNÖNÜ'NÜN TBMM'Yİ AÇIŞ KONUŞMASI VE "İKİNCİ PARTİ"	740
7. CHP'DE MUHALEFETİN TASFİYESİ (III)	753
8. İKİ DERECELİ "SERBEST" SEÇİM	763
9. "İKİNCİ PARTİ" NİN KURULUŞ SÜRECİ (I)	768
10. "CADİ AVI": 4 ARALIK TAN MATBAASI OLAYI: SOLUN MUHALEFET CEPHESİNDEN VE SİYÂSÎ ALANDAN TASFİYESİ VE "İKİNCİ PARTİ" NİN KURULUŞ SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	772
"Cadı avı": 4 Aralık Tan Matbaası Olayı	793

11. LONDRA KONFERANSI SÜRECİ VE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ	817
Tan Matbaası Olayı ve Türk-Sovyet ilişkileri üzerine etkileri	817
Boğazlar sorunu ve Türk dış politikası	818
Moskova dışişleri bakanları toplantısı	824
12. "İKİNCİ PARTİ" NİN KURULUŞ SÜRECİ (II)	848
Sıkıyönetimin uzatılması	855
Yılın son günlerinde TBMM'deki görüşmeler ve tartışmalar	855
Matbuat Kânunu üzerine bir tartışma	861
Tunceli Kânunu'nun yürürlük süresinin uzatılması	862
Türk Basın Birliği'nde seçimler ve yönetim değişikliği	864
1945 YILI ÜZERİNE: SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER	867
<i>DİZİN</i>	953

GİRİŞ

Eğer 1945-1950 dönemini Türkiye’de iki partili siyâsi sistemin kuruluş yılları ve bir geçiş dönemi olarak kabûl edecek olursak, özel olarak 1945 yılını da bir alt geçiş dönemi olarak algılamak gerekecektir. Bu bakımdan bu özel yılı, “uzun yıl” olarak tanımlamak, yalnızca Türkiye açısından değil, fakat dünyâ târihi açısından da anlamlıdır.¹

1945 yılının başında, bu yılın bir geçiş döneminin başlangıcı olacağını tahmin etmek kanımca imkânsızdı. Gelişmeler, genellikle düşünöldüğünün aksine, Türkiye’de rejimin değişim/dönüşüm geçirmeye başlayacağına ilişkin herhangi bir işâret vermiyordu. Fakat bunun aksini düşünmek için yeterince neden vardı. O hâlde nasıl oldu da 1945 yılında bu dönüşüm başlayabildi sorusuna bir yanıt aramayı, bu cildin sonuna bırakmak, belki şimdilik daha yerinde olur. Önce ne olduğunu ve ne olmadığını hatırlamamız gerekiyor.

Bu defâ yalnızca 1945 yılı üzerine odaklanacağım. Bu yılın uluslararası ilişkilerde meydana gelen derin çatırtılarının Türkiye’nin iç politikasında görölen yankılarını ayrıntılı bir şekilde ele alacağım. Bunu yaparken nihâyet son kısımda aynı çatırtıların Türkiye

1 Peter, J. Taylor, *Britain and the Cold War: 1945 as Geopolitical Transition*.

benzeri ülkelerde görülen etkilerine de göz atma fırsatı bulacağım. Böylece son zamanlarda çok sözü edilen, fakat konuşulduğundan ve yazıldığından daha az değinilme fırsatı bulan karşılaştırmalı târihsel perspektifi eksik etmemeye gayret edeceğim. Bu karşılaştırmalı yaklaşım olmaksızın, Türkiye'nin özgünlüğü mübâlâgâ konusu olmaya devâm edecektir.

Öyküye, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* kitabımda bıraktığım yerden başlıyorum. 1945 yılının kışında Türkiye'ye geri dönüyorum. Ama bunu yaparken, uluslararası gelişmeleri her zaman arka fonda okuyucuya hatırlatıyorum. Bu hatırlatma sürecinin bir miktar abartıldığı düşünülebilir. Ama Türkiye'nin bu dönemdeki öyküsü, bu arka fon olmadan kesinlikle anlaşılabilir. Bunun içindir ki, uluslararası ilişkiler, dış politika ve iç politika konuları birbirinin içine yedirilmek istendi. Okuyucu, olabildiğince, sürecin farklı boyutlarını, fakat eş zamanda izlemek imkânına sâhip olacaktır. Bu kurgunun, bütünü anlaşılması ve farklı alanların etkileşimini izlemek bakımından kaçınılmaz ve yararlı olduğu kanısındayım.

Bu kısımda yer alan bâzı konuların tematik olarak farklı alanlarla örtüşmesi sonucunda, kaçınılmaz olarak bir tercihte buldum ve Şirketi Hayriye'nin devletleştirilmesi/devletçilik tartışmaları, Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu ile Orman Kânunu gibi konuları, aynı zamanda 1945 yılında kabarmaya başlayan muhalefet çizgisinin izlenmesi bakımından tam da o sırada ele alınması gereken temalar olduğu ve bu tartışmaların siyâsal içeriğinin daha ağır bastığı düşüncesi ile, burada ele aldım. Okuyucu, bu tartışmalara ileride yeniden yer vereceğimi hatırlamalıdır. Aynı şekilde, farklı bir tercihte bulunarak, tam bu sırada gündeme gelen sosyal politika alanını ayrı bir tema olarak ileriye sarkıtım. Elbette bütün bu öznel ayrımlar, bütünü parçalanması anlamına geliyorsa da, yine de bu kurgunun anlamlı olduğu kanısındayım. Farklı bir kurgu elbette mümkündür, fakat en azından nihâi değerlendirmeyi etkilemeyeceği görüşündeyim.

Bu metinde 1945 yılı içinden adım adım ve hayli ayrıntılı bir şekilde ilerleyeceğiz. Türkiye'nin dış politika sıkıntılarının içeride yaşananları nasıl etkilemeye başladığını, daha metnin hemen hemen en başlarında göreceğiz. Yılın dış politika şoklarını yaşayan bir ülkede yeni bir yol târif edildiğine şahit olacağız. Tabii tâ-

rif edilen bu yeni yola direniş gösterenleri ve yolun darlığına işâret edenleri birlikte izleyeceğiz. Sonra yavaş yavaş yolun nasıl darlaştı(rıldı)ğını göreceğiz. Bu birkaç cümlede betimlenen birkaç ayın nasıl dikenli geçtiğini hatırlayacağız. Yılın sürprizlerle dolu olduğunu söylemekle yetinelim.

Önce Mart ayının neredeyse sonlarına kadar tek düze tek-partili yönetim modelinin aksamadan süreceği yönünde gelişmelerle karşı karşıya kalacağız. Sonra birdenbire tek düzelik ortadan kalkacak ve kamuoyunun inanılmaz sayabileceği gelişmelerle gündemi izlemekte zorlanmaya başlayacağız. Yirmi yıldan sonra tek-partili rejimin resmî görüşlerinin ne denli hızlı sorgulanmaya başlandığını ve bu sorgulama sürecindeki bütün sancıları gözden geçireceğiz. Bütün bu gelişmeleri ve tartışmaları, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin test edilmesinde güvenilir bir laboratuvar olarak gördüğümü hemen belirtmeliyim. Sanıldığının aksine, nihâi kararın hiç de öyle baştan verilmemiş olduğunu ve hattâ çok uzun zaman da verilip verilmemekte tereddüt edildiğini göreceğiz. Dahası, bu sürecin görelî olarak dönemin tamâmına yayılmış olduğunu de izleyeceğiz. Uluslararası ilişkilerde meydana gelen derin kaymaların yarattığı sonuçların ve etkilerin, Türkiye gibi ülkelerin iç politikalarında görülen somut etkilerinin benzer olduğuna da dikkat etmemiz gerekecektir. Sıra yılın değerlendirmesine geldiğinde, en çok bu konuya değinmeye çalışacağım. Yine de bütün iç gelişmelerin dışarıdan yönlendirildiğine ilişkin fazlasıyla basit yaklaşıma karşı da dikkatli olmalıyız. Bu bakımdan her ülkenin geçmişi ve tecrübesi, elbette onun özgünlüğüne katkıda bulunacaktır. Türkiye için de her aşamada siyâsal tecrübesine ve siyâsal târihine atıfta bulunmadan ve geçmişi hatırlanmadan, yeni dönemin bütün özelliklerini anlamak ve analiz etmek imkânsızdır. Bu târihsel dönüşümün kritik ânında, geçmiş, yeni dönüşümü derinden etkiliyordu ve yenilikler de, geçmişi yeniden anlamlandırmak bakımından hayli faydalı olmuştu. Yâni târih bir kez daha yazılıyordu. Bu metin, bir târih metni olarak, sâdece dönemi anlatmakla kalmayacak, fakat târihin yeniden nasıl yazıldığına da şahitlik edecektir.

Uzun bir yıl, uzun anlatımlara, analizlere ve değerlendirmelere lâyıktır. Umarım okuyucu da sabırla bu uzun yolculuğun verdiği yorgunluğa katlanır.